

Gud – människa – samhälle i 1695 års psalmbok

2006-2011

Projektets tre viktigaste resultat kan enklast sammanfattas och utvecklas under de tre kapitelrubriker i projektmonografen *Jesper Swedberg och peruken* som utgör lejonparten av den monografi som utarbetats inom projektets ram och i överensstämmelse med projektets övergripande intentioner. 1) ”En förste til at wara”. Kung, politik och psalm; 2) ”Een qwinna i främmand drägt hon går”. Mode, samhälle och psalm; 3) ”Jesus är min wän then bäste”. Andakt, individ och psalm.

I den första studien exponeras med emfas den täta förbindelsen mellan psalm och politik. Samverkan mellan stat och religion utreds och diskuteras. Detta sker med särskild hänsyn tagen till tidens centrala kungaideologi, dess mest tidstypiska drag och dess medialisering via propagandan. Kontextualiseringarna syftar till att underlätta förståelsen av den kungapsalm som Jesper Swedberg författade direkt för Karl XI på den symboliskt viktiga riksdagen 1693, ”Jagh kommer för tigh, Herre” (1695:320). Med andra ord: psalmskapande och realpolitik i förening. I psalmen, som kan beskrivas som en kunga- eller furstespegel, tydliggörs framför allt den förhärskande synen på den sakrala kungamakten och kungens särskilda uppdrag och roll som vicarius Dei, hans politiska och religiösa särställning i det sena 1600-talets Sverige.

I enlighet med projektplanen uppmärksammas också i detta kapitel om politik och psalm konfessionaliseringens konsolidering och den antikatolska propagandan. Inventeringen av antikatolska element i PsB 1695 och den ideologikritiskt orienterade teoretiseringen av denna sida av den konfessionella statens självbildsstärkande aktioner och grepp leder över till ett fördjupat och kontextualiserande studium av i synnerhet den först psalmen under den betecknande avdelningsrubriken ”Om Antichristo”, ”O Rom/går thet nu så medh tigh” (1695:236). Men också den s.k. ”Ulw-psalmen” (237) kommenteras; det är den i den protestantiska propagandan vanligt förekommande bilden av ”papismen” som särdeles grym och hänsynslös som hamnar i brännpunkten. De svenska antikatolska psalmerna som härstammar från det Nordeuropeiska 1500-talet lever ändå kvar i den karolinska psalmboken. Behovet av att vidmakthålla de klichéartade motbilderna av ”Rom” i enhetskyrkans och enväldets tidevarv var starkt, och i 1695 års psalmbok kom de antikatolska formuleringarna att leva vidare och bidra till diskursens exkluderande kraft. I det första kapitlet underbyggs och styrks alltså genom ett kontextualiserande psalmstudium den politiska psalmens närvaro i 1695 års psalmbok.

I monografins andra och mest omfattande studie tas en enskild psalmstrof till utgångspunkt för en perspektivskiftande och på flera nivåer problematiserande utredning av det sena 1600-talets tilltagande överflöds- och modekritik. Strofen som visade sig vara en sen tilldiktning till en ursprungligen äldre tysk psalm utgör en ingång till ett av det tidigmoderna Sveriges mest diskursintensiva och förståelsen av samhällsförändringarna mest givande ämnesfält.

Varför uppehöll sig Swedberg och så många andra under senare hälften av 1600-talet med sådan frenesi vid klädmode, lyx, moral, samhälle och religion? Svaret ges i form av en allsidig belysning av den intensifiering av framför allt kläd- och modekritiken som på många olika områden ägde rum under senare hälften av 1600-talet och in på 1700-talet i Sverige.

Efter en inledande idéhistorisk bakgrundsteckning, från antiken och fram till det tidigmoderna samhället, studeras lyx- och modediskursen i det sena 1600-talets Sverige med stöd i ett variationsrikt material (riksdagsprotokoll, överflödsförordningar, förkunnelse, Jesper Swedberg som representativt exempel, religiösa stridsskrifter, andaktslitteratur, psalm, poesi och annan vitterhet).

För att förstå och förklara förstärkningen och breddningen av denna diskurs behandlas några aspekter mer inträngande: för det första den under 1600-talet explosionsartade utvecklingen av Stockholm, med andra ord urbaniteten och modet, och för det andra kvinnan, staden och modet. ”Een qwinna i främmand drägt hon går,/ Ehwad thet mände kosta” – heter det i psalmstrofen och kvinnan ansågs ha särskilt svårt att motstå världslig fåfänga. Det var en etablerad stereotyp liksom kombinationen kvinnan, den utifrån kommande lyxen och staden var ett väl inarbetat tankemönster. Men också mannens mode – ”En man nu drager qwinno håår” – utsattes för särskild granskning och kritik under senare hälften av seklet. Därför ägnas både mansideal, genusordning och kvinnohistoria särskild uppmärksamhet.

Monografins andra del avslutas med ett ingående studium av den psalm i vilken ”modestrofen” ingår. Psalmen som var tänkt att sjungas ”Uthi stora Landzplågor” (1695:309) ger anledning till en rad utvecklingar som gäller just människo- och samhällssyn i det tidigmoderna Sverige där religionen var det enhetsskapande bandet i staten.

I detta andra kapitel problematiseras och besvaras alltså tesen om psalmen som ett ideologiskt instrument med betydande samtidsprägel.

Det ska tilläggas att genom att ställa frågan om psalm, mode och samhälle i brännpunkten har en betydande och synnerligen resultatgivande vidgning av de ursprungligen formulerade anspråken i projektplanen skett. Detta kan med andra ord också karakteriseras som en av de nya forskningsfrågor som projektet har genererat.

I monografins tredje del behandlas den enligt projektplanen formulerade uppgiften om det skikt av närmast förpietistisk art i PsB 1695, vilket framför allt utgörs av de s.k. Jesuspsalmerna. Det sker genom ett studium av den för frågeställningen särskilt intressanta stormaktsaktören, historieprofessorn och psalmdiktaren Jacob Arrhenius och hans betydande psalmproduktion. Den etablerade bilden av Arrhenius liv och psalmdiktning ledde till en inledande kritisk granskning av Arrheniusreceptionen och de grundläggande komponenterna i personhistorie- och litteraturhistorieskrivningen. Det huvudsakliga studiet av Arrhenius insats rör sig dock som planerat inom ett retoriskt – politiskt – estetiskt fält. Studiet av hans bearbetningar och översättningar av nya tyska psalmer visar på små men väsentliga förändringar som av allt att döma syftade till att tona ner de

pietistiska inslagen i texterna. I enlighet med den i projektplanen formulerade synen på psalmbokens litteraturhistoriska värde undersöks betydelsen av Petrus Lagerlöfs insats som klassicerande språkvårdare och stilkritiker för Arrhenius som psalmdiktare. I denna del av studien underkastas Arrhenius kanske mest berömda psalm, "Jesus är min vän then bäste" (1695:245), ett inträngande studium, där många aspekter lyfts fram (editionsfilologiska, retoriska, stil- och psalmhistoriska och indirekt politiska).

En annan av de nya forskningsfrågor som genererats är Petrus Lagerlöfs insats som klassicist och stilteoretiker och hans betydelse för inte bara Arrhenius psalmpraktik utan också för andra författare.

I monografin – som alltså utgör projektets huvudresultat – rör vi oss från kungen och den officiella politiken under enväldet, från samhällets sakrosankta överhuvud, till folket, undersåtarna och tidens lyx- och modekritikdiskurs, för att avslutningsvis närma oss den enskilda andaktsmänniskan, jaget inför Gud. I denna rörelse kan vi inte bara ana spännvidden i den textsamling som skulle bli 1695 års stadfästa psalmbok, med tiden folkboken framför andra, utan också dess ideologiska och teologiska laddning och betydelse i ett samhälle under förändring.

Publikationer:

Förmedlingen av projektets resultat och fortlöpande information om projektforskningen

Förmedlingen av projektets resultat och fortlöpande information om projektforskningen har framför allt skett i form av föredrag och presentationer vid konferenser, symposier och seminarier i och utanför Sverige. Det ska påpekas att även den populariserande förmedlingen av projektanknutna forskningsresultat har gjorts genom de stora essäerna i Upsala Nya Tidning och Hufvudstadsbladet. Projektanknutna forskningsverksamhet med publiceringar av forskningsresultaten kommer också att genomföras efter den formella projekttidens slut (2011-08-01).

Projektanknutna föredrag och föreläsningar 2006-2011

”Om dödsberedelsepsalmer från 1695 års psalmbok till Anders Frostenson”, Anders Frostenson-symposium, Örebro universitet, november 2006.

”Den nye David. Wivallius, Psaltaren och naturen.” Föredrag vid ett symposium i Kungl. Vitterhetsakademien, Stockholm, 2 december 2006.

”Jesper Swedberg och 1695 års psalmbok”, föredrag i Mikael Gillet, Uppsala, september 2008.

”Kring psalmboken som folkuppfostringsredskap, särskilt PsB 1695:309”, föredrag vid den hymnologiska endagskonferensen i Lund, oktober 2008.

”Jesper Swedberg och fåfången. Om mode moral, och psalm”, föredrag vid Barockakademiens symposium i Stockholm, november 2008.

”The Poetry of Nationalization”, symposieföreläsning vid Avdelningen för Skandinavistik, University of Aberdeen, mars 2009.

”Psalmboken 1695, en projektbeskrivning”. Föredrag och presentation vid Högre seminariet, Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet, 20 april 2009.

”Jesper Swedberg och peruken”. Forskningspresentation (1695 års psalmbok), på institutionskonferensen vid Institutionen för Litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet, 2/12 2010.

”Lyxen – kvinnan – staden. Antik lyxkritik och 1600-talets Stockholm”. Symposieföreläsning vid Barockakademiens 10-årsjubileum, Svenska institutet, Rom 8-11/12 2010.

”Jesper Swedberg och peruken. Lyxen, kvinnan, staden”, projektbeskrivning samt föreläsning på högre seminariet i Nordisk litteratur, Helsingfors universitet, 16 mars 2011.

Publikationer

Monografi: *Jesper Swedberg och peruken. Tre studier i 1695 års psalmbok* (Ca 220 sidor. Förlagskontakt etablerad, tryckfärdigt manus 2011/2012).

”Jesper Swedberg och fåfången. Om mode, moral och psalm”, *Hymnologi. Nordisk tidskrift utgivet af Salmehistorisk Selskab & Nordhymn*, (årg. 38) 2009:3, s. 122–132 (dubbelspalt).

”En peruk i varje hörn” (Essä om mode och moral, samhälle och 1695 års psalmbok [svenskt 1600-tal]), *Upsala Nya Tidning* 10/1 2010.

Recension av Inger Selander, *När tron blir sång. Om psalm i text och ton*, Skellefteå 2008, i *Samlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*, (131) 2010, s. 440–442 (dubbelspalt).

”En psalmstrof. Om mode, samhälle och psalm i svenskt 1600-tal.” (Essä, 15 000 tecken, om och kring 1695 års psalmbok och svenskt 1600-tal), *Hufvudstadsbladet (Finland)*, augusti 2011.

”Mode, samhälle och psalm. En lång historia”, i *Barocken och antiken, Barockakademins skriftserie 1*, bokförlaget Atlantis, Stockholm, 40 000 tecken (utg. 2012).